

„VORES BLOD ER HELLIGT, VORES ÅNDE ER HELLIG“

Om postkolonial forsoning

IDA HELENE ASMUSSEN OG MAJA BALLE

I sommeren 2014 fandt en usædvanlig begivenhed sted på prærien i Montana. En række oprindelige amerikanere fra forskellige stater, dna-forskeren Eske Willerslev fra Danmark og en hvid amerikansk familie var samlet for at genbegrave et af de ældste skeletter, der nogensinde er fundet i USA, et cirka 12.600 år gammelt barneskelet.¹ Umiddelbart før genbegravelsen havde Eske Willerslev stået i spidsen for et studie, der viste, at skelettet var genetisk beslægtet med hovedparten af nutidens oprindelige amerikanere i Syd- og Nordamerika (Rasmussen et al. 2014).² Genbegravelsen af det såkaldte Anzick-skelet, som er opkaldt efter den familie, hvis jord det blev fundet på, blev startskuddet til en opblødning af flere langvarige og fastlåste repatrieringskonflikter med rødder tilbage til kolonitiden, mellem oprindelige amerikanere og ikke-oprindelige amerikanere, herunder arkæologer, museums- og videnskabsfolk i USA og internationalt. Set i lyset af den historiske vold, der har præget USA som nation (Stannard 1992:57-97), er det begrænset, hvad man fra officiel side har gjort for at reparere fortidens overgreb. Der er givet undskyldninger over for stammeforbund fra det officielle USA, senest af Barack Obama i 2009 (The Senate of the United States 2009), men de har mødt kritik, ikke mindst fordi de sjældent har været fulgt op af handlinger (Edmonds 2011:182-84; Edwards 2010:58-70).

En begivenhed, der imidlertid kan siges at rumme elementer af afslutning og forsoning, er den konkrete proces, der opstod, tilsyneladende tilfældigt, i forbindelse med fundet af Anzick-skelettet, og som udspillede sig i form af personbårne, lokale forhandlinger. Forløbet omkring fundet af Anzick-skelettet blev, som det vil fremgå, afgørende for afslutningen af flere langvarige konflikter om ejendomsret: både den lange strid om The Ancient One (alias The Kennewick Man) samt konflikterne omkring skelettet fra Spirit Cave, der blev løst efter henholdsvis 20 og 22 års juridiske tovtrækkerier (Callaway 2016:178f.; Rasmussen et al. 2015).³ I begge tilfælde blev konflikterne afsluttet med en dna-undersøgelse af de om-

stridte knogler, gennemført af Eske Willerslev, samt en genbegravelse i lighed med den, der blev gennemført af Anzick-knoglerne. Stammernes ønske om, at netop Eske Willerslev skulle gennemføre studiet, var et resultat af hans rolle i forløbet om Anzick-skelettet. Vi stiller på den baggrund spørgsmålet: Hvorfor blev processen om fundet af Anzick-skelettet afgørende i forhold til forsoning, ikke alene for dem, der var involveret i Anzick-forløbet, men også i andre langvarige konflikter om skeletmateriale, som oprindelige amerikanere længe havde ønsket tilbageleveret fra museer? Selv om medlemmer af lokale stammeforbund i Montana er helt centrale aktører i forhold til genbegravelsesprocessen, findes der kun sparsom forskning om deres opfattelse af forløbet.³ I et forsøg på at forstå, hvordan lokale aktører opfattede og tilskrev forløbet betydning, bygger denne artikel således primært på interviews med oprindelige amerikanere fra Montana, fortaget umiddelbart efter genbegravelsen.⁴

Mange udsagn viser, at forløbet om Anzick-skelettet frembragte stærke følelser, der mere eller mindre direkte kobledes til historiske overgreb. Fælles for udsagnene var, at de repræsenterer det, vi her vil kalde *materialitetens emotioner*, hvor konflikter om forhistoriske menneskerester aktualiserer følelser, der forbinder fortid og nutid. I nær tilknytning til dette begreb anvender vi det, vi kalder *den koloniale grundfortælling*, det vil sige det forhold, at Anzick-forløbet blev indsat i en fortolkningsramme skabt af fortidens overgreb. Den koloniale grundfortælling bygger på historisk faktuelle begivenheder om de overgreb, som oprindelige amerikanere har lidt under og stadig kæmper med (forflytninger, racisme, ulige magtforhold og adgang til goder), og danner baggrunden for vores forståelse af, hvordan knoglerne fra et for længst afdødt barn producerer og reproducerer materialitetens emotioner. Denne indbyggede kompleksitet i sagerne om håndteringen af forhistoriske menneskerester har ofte gjort disse konflikter hårde og langvarige (Turnbull & Pickering 2010). Det er netop i form af en postkolonial, race- og kulturbetinget interessekonflikt mellem vestlige forskere og oprindelige amerikanere, at materialitetens emotioner i vore dage spejles, således for eksempel også beskrevet i relation til den såkaldte havasupaisag (Reardon & TallBear 2012; Tallbear 2013; Wailoo et al. 2012) og i forbindelse med antropologen Cecilie Rubows studier på Cook Islands i Polynesien (2009).⁵ Materialitetens emotioner og den koloniale grundfortælling er udtryk for det særlige, historisk betingede spændingsfelt mellem koloniserede og kolonisatorer, der indebærer, at håndtering af forhistoriske knogler kan medføre både forsonende elementer og elementer, der øger modsætningsforholdet mellem de to historisk konstruerede positioner.

Der findes en del forskning, der undersøger institutioner, der gør forsøg på forsoning gennem „hårde“ processer som retssager, sandhedskommissioner med

videre, mens undersøgelser af mere uformelle processer, der baserer sig på intrapersonelle relationer, er mere underbelyste (Dixon 2017). Der er imidlertid gode grunde til også at undersøge uformelle processer som Anzick-forløbet, idet det indeholder væsentlige spørgsmål om, hvorvidt materiel reparation i form af tilbagelevering af skeletmateriale kan skabe elementer af forsoning i en postkolonial kontekst. Vores tilgang til deres udsagn og refleksioner kan kort beskrives med det, der inden for etnometodologien kaldes *refleksivitet*: at man aldrig „blot“ beskriver noget nøgternt „som det er“, men altid gennem en beskrivelse „gør“ noget (Potter 2012:47). Af samme grund vil vi ikke alene analysere interviews i forhold til det, der emnemæssigt kom frem, men også det, de interagerende gør gennem det, de siger, det vil sige, den måde, de definerer relationen og positionerne på (Asmussen 2014, 2017).

Antropologien opstod i forbindelse med europæernes koloniale ekspansion, og kolonialismen banede vej for antropologiens adgang til felten og strukturerede forholdet mellem antropologer og de mennesker, de studerede. Antropologiens metodologi, koncepter og diskurs er altså formet af den koloniale situation, herunder er den europæiske position som magthaver indlejret i den antropologiske diskurs (Asad 1991). Det kan derfor forekomme paradoksalt at trække på antropologiens epistemologi i denne artikel, der behandler selvsamme koloniale emne. Hvor vi ikke søger at undslippe det dilemma, vil vi i stedet inddrage en række forskellige tilgange til den koloniale situation i forskningen og egen empiri, ligesom vi i afslutningen af artiklen vil diskutere implikationerne af de specifikke analytiske tilgange til emnet. Endelig vender vi også tilbage til denne diskussion i forbindelse med beskrivelsen af vores feltarbejde.

Vi har fundet inspiration hos Ira Jacknis (1996), som har analyseret repatrieringsagen, The Kwakiutl Indians of British Columbia, med Turners *socialt drama* som analytisk greb. Turner udviklede ideen om det sociale drama for at redegøre for symbolikken i konflikt og kriseløsning blandt landsbyboerne i Ndembu, og han kritiseres specifikt for en kolonial tilgang. Når vi alligevel har valgt at anvende modellen, skyldes det, at Turners analysemodel for konflikthåndtering som et socialt drama (Turner 1996 [1957]) er udviklet til at vise sociale processers grundlæggende konfliktskabelende karakter (Turner 1974). Derved tager vi udgangspunkt i den empiriske iagttagelse af det ovenfor beskrevne spændingsfelt mellem koloniserede og kolonisatorer. Analysemodellen kombineres med begreber, der uddyber vores fortolkningsramme på centrale punkter. Ud over materialitetens emotioner og den koloniale grundfortælling anvender vi begrebet *liminalitet* til at beskrive betydningen af begravelsesritualet, og *tricksterfiguren* som ramme for en analyse af, hvorfor Eske Willerslev som person tilsyneladende blev så central en figur for flere forskellige oprindelige amerikanske folk. Uddybningen af disse

metaforer udgør samtidig et forsøg på at formidle nogle klare semantiske strukturer i en kompleks og svært håndgribelig kontekst. Før vi gennemfører en analyse efter denne model, vil vi kort introducere den empiriske samt den postkoloniale kontekst, som både Anzick-forløbet og feltarbejdet indskrives i.

Feltarbejdet

I februar 2015, et halvt år efter at genbegravelsen havde fundet sted, rejste Eske Willerslev tilbage til Montana for at skabe yderligere dialog om det genetiske studie af Anzick.⁶ En af artiklens forfattere, Maja Balle, rejste med på denne otte dages rejse til Montanas reservater for at få indblik i de oprindelige amerikaneres syn på Anzick-studiet og genbegravelsen. Med på rejsen var også et medlem af crowstammen med godt kendskab til stammerne i Montanas reservater. Han fungerede som en uformel mellemmand, der kendte de indbyrdes stammerrelationer og forskellige ledere i statens reservater. Gennem deltagerobservation og dialoger ved husbesøg, køreture og fælles måltider fik Maja Balle indblik i relationer og positioner mellem besøgende og oprindelige amerikanere, og gennem semistrukturerede interviews fik hun mulighed for at uddybe, supplere og spørge specifikt til forløbet om Anzick.⁷ Det blev tilstræbt at opfange forskellige syn på forløbet og sikre, at interviewpersonerne fra Montana repræsenterede en vis demografisk bredde. Interviewmaterialet omfatter 16 forskellige personer med et bredt udsnit af alder, køn, status og stammetilhørsforhold, fordelt på 13 interviews (tre blev interviewet sammen) af en-to timers varighed. Interviewsituationen fandt sted i en slags „tredobbelte“ møde: 1. Interviewet *adresserer* et møde mellem oprindelige og ikke-oprindelige amerikanere i forbindelse med Anzick-studiet og genbegravelsen. 2. Interviewet *refererer* til det historiske koloniale møde mellem oprindelige og ikke-oprindelige amerikanere. 3. Interviewsituationen *udgør* i sig selv et møde mellem oprindelige og ikke-oprindelige folk, hvor Maja Balle som hvid, ikke-oprindelig amerikaner, der er rundet af en europæisk videnskabstradition, traditionelt set repræsenterer en kontrapart til de videnskabelige traditioner blandt oprindelige amerikanere. Denne „tredobling“ kan i sig selv have forstærket det, vi har kaldt den koloniale grundfortælling. Den kompleksitet, der er forbundet med feltarbejde i postkoloniale områder, er velkendt (Turner 1957:ix), og det, vi her kalder en „tredobling“, har således også klare paralleller til Cecilie Rubows feltarbejde, ligesom den koloniale grundfortælling er sammenlignelig med det, hun kalder „makroetiske horisonter“ (Rubow 2009).

De problematikker, der opstår i feltarbejdet, når man som udefrakommende forsøger at forstå andre kulturer, er blandt andet diskuteret af Diane Lewis (Lewis 1973), der taler om „scientific colonialism“:

Når det først er accepteret, at antropologen som outsider kun opnår et af flere mulige perspektiver på den gruppe, han studerer, skal det indses, at dette synspunkt udefra ikke er det eneste gyldige og ofte ikke det mest relevante i en given situation (Lewis 1973:586; oversat af artiklens forfattere).

En anden problematik af relevans for vores feltarbejde, og som Lewis adresserer, er risikoen for at blive kritiseret for ikke at „se individet“ i forhold til den gruppe respondenter, som er holdt anonyme. Kun Eske Willerslev og Sarah Anzick nævnes her ved navn, idet de ikke har ønsket anonymitet og allerede i en række sammenhænge har fremstået med fuld identitet. De er for eksempel forfattere på den artikel, der offentliggjorde resultaterne af Anzick-skelettets dna-undersøgelser.⁸ De øvrige respondenter og oprindelige amerikanere har ikke ønsket at blive nævnt ved navn, vi refererer derfor deres udsagn med stammetilhørsforhold.

Den koloniale grundfortælling

Et tydeligt mønster, der kom til udtryk i interviews med flere af respondenterne, var, at de følelser, der knyttede sig til genbegravelsen og studiet af Anzick-skelettet, var præget af den koloniale grundfortælling om historisk undertrykkelse, for eksempel her, hvor en kvinde taler om det genetiske studie af knoglerne: „Vores blod er meget helligt, vores ånde er hellig! Hele vores væsen er helligt. Og man må sørge for, at der ikke sker nogen krænkelse af vores folks integritet. Af vores land. Af hvem vi er“ (kvinde fra crowstammen). Hun understreger her kroppens materialitet, dens sårbarhed og hellighed ved at fremhæve „blod“ og „ånde“. Ved at trække en linje fra „blod“ til „vores væsen“ og videre derfra til „vores folk“ og til „vores land“ associerede hun dna-prøveudtagning med risikoen for en kollektiv krænkelse af et helt folk og deres land.

Andre udtrykte en endnu tydeligere bevidsthed om, hvordan genetisk forskning i forhistoriske knogler griber tilbage i fortidens sår: „Når du taler med nogen om genetisk forskning, kommer hele den historiske voldtægt og tumult pludselig alt sammen tilbage“ (kvinde fra crowstammen). En beskrivelse af sin bedstemor fra et mandligt medlem af salish-kootenaistammen kan uddybe forståelsen af, hvorfor biologiske prøver fra kroppen opfattes som noget af signifikant, ekstraordinær værdi. Han fortalte, at hans bedstemor hver morgen børstede sit hår, inden hun flettede det igen og bandt sit tørklæde fast. Hun samlede alle de løse hår, der måtte være, og brændte dem. Hvis fysiske elementer, der udskiltes fra hendes krop (for eksempel fingernegle og tænder) ikke blev brændt, blev de båret i en pose, som hun altid opbevarede. Hendes omsorg for kroppens rester var baseret på tanken om, at disse ting skulle holdes samlet, indtil hendes liv på jorden var

til ende. Ellers måtte hun søge efter dem efter døden, og hun ville ikke kunne finde fred, før alle hendes rester var samlet:

Når du dør, før du går videre til næste sted, er der en periode, hvor du forbliver her. [...] du er nødt til at gå rundt og samle alt fra din levende krop, som du tabte i hele din levetid. Du skal gå ud og samle alt sammen igen. Og når du får det hele samlet, kan du fortsætte [...] Så det er vigtigt at gøre denne særlige ting – for at genoprette det [...]. Hvad vi ved er, at resterne af vores liv her skal samles og begraves på samme tid eller begraves på samme sted for at beskytte deres rejse. I den henseende var det vigtigt at samle det [Anzick-barnets knogler] sammen igen og genbegrave det (mand fra salish-kootenaistammen).

De stærke følelser, interviewpersonerne udtrykte i forbindelse med deres omtale af genbegravelsen, kan give anledning til at forstå deres oplevelse af genbegravelsen som en forløsning, ikke alene i forhold til Anzick-skelettet, men også i forhold til det koloniale åg, som de forsat konfronteres med hver dag på reservaterne. Med afsæt i erfaringer med repatrieringssager på postkoloniale museer argumenterer Michael Rowlands for, at stærke ønsker om at repatriere forfædre især knytter sig til mange oprindelige amerikaneres situation i et pluralistisk samfund med fattigdom, børnedødelighed og alkoholisme (Rowlands 2004:221). En situation, han mener, kan lindres ved at tildele en afdød forfader en „god død“. Samme forestilling om lindring og lettelse fremgår af følgende citat fra en person, der deltog i Anzick-skelettets genbegravelse:

Også da babyen [skelestreterne] begyndte at blive dækket, forsvandt skyerne, og himlen blev klar [...] det var som en kæmpestor forløsning, som om du ved: Han er hjemme! Det var en stor lettelse, selv om jeg ikke engang vidste, jeg bar rundt på noget [...] vi følte alle en stor lettelse. Så det var godt. Det var sådan en god følelse (mand fra crowstammen).

Materialitetens emotioner skal ikke alene ses i lyset af kolonialismen i bred forstand, men også i lyset af, at tiden før det forrige århundrede var præget af en dehumanisering, hvor utallige kranier og skeletter blev købt eller stjålet fra indfødte amerikanere, og knogler blev ofte fjernet direkte fra begravelsesområder eller taget uden tilladelse. Tingene blev indsamlet af arkæologer, antropologer samt *bounty hunters*, dvs. lykkejægere, der solgte genstandene videre, og amatørindsamlere tilranede sig også tusindvis af skeletter, som blev deponeret på store nyopførte naturvidenskabelige museer, for eksempel The Smithsonian Institution, hvor man på forskellig vis bedrev uetisk forskning, som rangordnede verdens forskellige „menneskeracer“ i et intelligenshierarki, baseret på raceforskelle (Gould 1981; Mays 2010; Moore 2006; Stannard 1992; TallBear 2013; Thomas 2001; Wailoo et al. 2012). Siden man i 1990 vedtog Native American Graves Protection and

Repatriation Act (herefter NAGPRA) med henblik på at sikre, at kulturarv og menneskerester kan tilbageleveres til efterkommerne, er forskningsinstitutioner i stigende grad blevet konfronteret med ønsker fra oprindelige befolkningsgrupper om at få returneret historisk materiale (Brown 2003; Redman 2016).

Det er deprimerende at tænke på, at knoglerne fra vores slægtninge og forfædre opbevares i biblioteker og universiteter og laboratorier og museer rundt om i landet [...]. I bund og grund blev de stjålet, taget og solgt og handlet som varer og brugt på en respektløs måde. Og knoglerne, de ligger der bare (mand fra gros ventre-stammen).

Når der i dag gøres fund af forhistorisk skeletmateriale på føderalt territorium, skal de lokale stammer ifølge NAGPRA kontaktes for konsultation omkring håndtering og tilbagelevering (Thomas 2001; Colwell 2017). Staten kunne i sagens natur have valgt at gå betydelig længere end indholdet i NAGPRA: „Man kunne have mistanke om, at det var nemmere at få gennemført en lov, der tillader tilbageleveringen af oprindelige amerikanske menneskerester, end om tilbageleveringen af territorium“ (Torpey 2006:60). Man kan således stille spørgsmålstejn ved, om USA kan betegnes som „postkolonialt“. Nogen bruger betegnelser som „national-kolonialt“, „internt koloniseret“ eller betegner slet og ret USA som en overvejende „hvid bosættelseskoloni“ (Krupat 2000:74-81).

Undskyldninger og forsoningsagendaer

Oprindelige amerikanere har modtaget officielle undskyldninger for forbrydelser begået imod dem. I år 2000 udtrykte Bureau for Indian Affairs (BIA) en undskyldning for det svigt, de udsatte oprindelige amerikanske befolkningsgrupper for (Buck 2006; Tsosie 2006).⁹ Undskyldningen blev fremført af leder af institutionen Kevin Gover, som har etniske rødder i pawneestammen. Han påtog sig utvetydigt ansvaret for uretmæssigheder begået mod oprindelige amerikanere på vegne af BIA. Hans undskyldning er kendetegnet ved at være meget konkret, og han beskrev for eksempel indgående de midler, der blev brugt for at skade de oprindelige amerikanere: „[...] bevidst udbredelse af sygdom, decimering af mægtige bisonbestande, brugen af alkohol til at ødelægge sind og krop og feje drab på kvinder og børn“. Han anerkendte i talen de konsekvenser, det i dag har for de oprindelige amerikanere: „Traumet med skam, frygt og vrede er gået fra generation til generation og manifesterer sig i voldsom alkoholisme, stofmisbrug og vold i hjemmet, der plager det indianske land“ (Buck 2006:97-107). Gover var beføjet til at give denne undskyldning på vegne af BIA, og hans tale var godkendt af Det Hvide Hus. Det er efterfølgende blevet kritiseret, at han ikke

officielt kunne tale på vegne af præsident Clintons administration, og det ironiske, der ligger i at lade en oprindelig amerikaner give en undskyldning til andre oprindelige amerikanere, er også mødt af kritik (f.eks. Tsosie 2006).

I 2009 underskrev præsident Barack Obama en „Native American Apology Resolution“, hvor han anerkendte mange års udbytning og skadevoldende politikker samt brud på aftaler mellem De Forenede Staters regering og de indianske stammeforbund. Præsidenten undskyldte endvidere på vegne af det amerikanske folk for de mange tilfælde af vold, mishandling og forsømmelse af oprindelige befolkningsgrupper. Erklæringen udtrykte også et ønske om at „bringe heling til dette land ved at skabe et godt grundlag for forsoning mellem USA og indianske stammeforbund“ (The Senate of The United States 2009). Obamas historiske underskrift på den officielle undskyldning er imidlertid blevet kritiseret for at være udstedt uden nogen form for synlighed og uden en officiel ceremoni til at sætte rammen for en reel formidling af undskyldningen (Edmonds 2011:182-84; Edwards 2010:58-70). Samlet set lider disse undskyldninger under det forhold, at de ikke kombineres med reel handling.

Fleere forskere med oprindelig amerikansk baggrund afviser lodret undskyldninger og andre former for forsoningstiltag. Kritikken fremføres blandt andre af lektor ved First Nations og Indigenous Studies i British Columbia Glen Sean Coulthard med etnisk tilhørsforhold i yellowknife dene-stammen. Han tager afsæt i overgreb begået mod oprindelige folk i Canada i det påtvungne kostskolesystem, der har splittet børn fra forældre og påtvunget oprindelige grupper kolonimagtens sprog og religion. I 2008 gav Canadas statsminister, Stephen Harper, en officiel undskyldning på vegne af regeringen til de overlevende oprindelige folk i Canada for de overgreb, der blev begået mod dem i kostskolesystemet.

Coulthard afviser, at undskyldninger og genoprettende tiltag giver den katarsisfølelse eller helende effekt, som er hensigten (Coulthard 2014). Han bliver tværtimod provokeret af de forsoningsforsøg, den canadiske stat har tilbudt i form af sandheds- og forsoningskommissioner, og kalder det „colonial nonsense“ (Coulthard 2011). Coulthard står ikke alene med sin kritik, og forskere med oprindelig amerikansk baggrund beskriver de problemer, der opstår, når staten ønsker at transformere et fjendtligt forhold til et venskabeligt forhold (Alfred 2005; Barker 2011; TallBear 2013). Ideen om, at genopretning af relationer og anerkendelsespolitiske tiltag kan skabe et oprigtigt postkoloniale venskab med fredelig sameksistens, afvises. Coulthard mener derimod, at vrede og fortørnelse i den oprindelige befolkning er på sin plads, og at anerkendelse ikke skal opnås hos kolonimagten, men at det rette forum for en ægte frigørelsesproces skal gå gennem en anerkendelsesproces i de uafhængige, oprindelige befolkningers egne samfund. Han argumenterer for, at modstand og modvilje er den rigtige måde at forholde sig til magt- og oppositionsspørgsmål på i imperialistiske statsforma-

tioner, hvor den oprindelige befolkning stadig er underlagt voldelige overgreb og forflyttelse og har mistet ejendomsret (Coulthard 2014, 2011).

Genbegravelse som middel til genopretning og forsoning

Psykatriprofessor Aaron Lazare understreger, at en undskyldning kun opleves som helende og genoprettende, hvis der indgår en form for reparation eller handling, der viser, at krænkeren tager angeren alvorligt og er parat til at agere for at genoprette uretten (Lazare 2005:50-80). En vigtig del af reparationspolitikens strategi består i at give noget retur (Torpey 2006:49 ff.), og samme princip gælder inden for genoprettende ret. Som vi vender uddybende tilbage til, er genoprettende ret betegnelsen for en alternativ og mere dialogbaseret proces end den konventionelle, juridiske proces (Zehr 2005). Repatrieringskrav om tabt kulturel ejendom kan være fremkaldt på grund af en fortidig smerte eller et påført overgreb, som ikke er blevet kommunikeret eller anerkendt på en behørig måde, om end denne forklaring naturligvis ikke kan stå alene (Rowlands 2004:219-21).¹⁰ Årsagen til den oplevede uret ligger forskudt for de primære ofre, som oprindeligt led tabene, men sorgen overføres til de levende efterkommere, som formulerer klagen. Klagerne eksternaliseres i forsøget på at generhverve mistede genstande, som bliver en måde at genfortælle fortidens begivenheder på: „Gravsteder, forfædre kult, mindesteder, arkiver og museer er alle potentielle steder, hvor dette kan finde sted, da de er associerede med den essentielle proces, hvor noget smerteligt kan forvandles til en god henfarelse“ (op.cit.220). Ved at formulere klagen og derpå generhverve knogler eller genstande kan forurettede opnå en form for fuldkommenhed og endegyldig afslutning i en anerkendelsessag (op.cit.218-19). At det i Anzick-sagen var helt essentielt for de oprindelige amerikanere at genplacere forfædres knogler, hvor de kom fra, fremgår af interviews om genbegravelsen:

Få dem [knoglerne] tilbage på deres oprindelige sted, hvor de blev begravet! Det var, hvor ånden mødte den person. Det var deres sidste sted på jorden, hvor de blev begravet. Det er her, de skal forblive. Det er deres sidste forbindelse til jorden og til ånderverden. Det er bedst at blive der, hvor du blev lagt til hvile (mand fra blackfeetstammen).

Rowlands betoner det bemærkelsesværdige i, at fattige minoritetsgrupper ofte ikke har økonomiske eller antiracistiske tiltag på dagsordenen, men derimod insisterer på at få knogler retur til genbegravelse (Rowlands 2004:221). Det indikerer betydningen af materialitetens emotioner: Det er handlinger, der kan kobles til og materialisere de koloniale krænkelser, som tilskrives en signifikant følelses- og identitetsmæssig betydning.

Arnold van Gennep (1960) beskrev, hvordan begravelser kan ses som et klassisk eksempel på en *rite of passage*. Der er beskrevet forskellige typer rite de passage, som samfund gennemgår, når en person skifter status i livet, for eksempel fra barn til voksen, fra ugift til gift eller fra levende til død. Overgangsritens tredelte struktur forløber med henholdsvis en udskillelsesfase, en liminalfase og en inkorporationsfase. Anzick-forløbet adskiller sig fra den klassiske ritualmodel ved at være en genbegravelse, det vil sige en slags fordobling af begravelsesritualet: Den (på dødstidspunktet) 18 måneder gamle dreng blev første gang begravet med gravgaver og rød okkerfarve for 12.600 år siden, antagelig af sine samtidige slægtninge. Med forstyrrelsen af graven i 1968 opstod et sekundært gennemløb af overgangsriten, hvor skelettet i udskillelsesfasen gravedes frem af konstruktionsarbejderne på Anzick-familiens jord. Drengen blev derved fysisk fjernet fra sin grav og „døde“ dermed igen. I den nye, kritiske liminalfase, som herefter fulgte, befandt skelettet/den døde dreng sig i en farlig *ikke-tilstand*, hvor det i sin identitetsløshed opfattes som sårbart og påvirkeligt. Liminaliteten var „åben“ i 46 år frem til 2014, hvor den sidste inkorporationsfase indtrådte, og skelettet omsider kunne begraves af sine nulevende slægtninge, som han er forbundet med på tværs af de forløbne 12.600 år. I denne fase blev den risikable tilstand ophævet; han blev genoprettet, og samfundslivet kunne fortsætte på ny. Et afgørende og diskutabelt spørgsmål er, hvem der fremstod som Anzick-forløbets „ceremonimester“, det vil sige den person, der har ret til at lukke liminalitetsperioden (Thomassen 2018). Var det Sarah Anzick, der bar kassen frem til graven, eller var det snarere den „medicine man“ (som respondenterne betegnede ham) fra naboreservatet, som forestod de fleste indslag under begravelsen? Eller var det så bekvemt, at de hver især kunne betragtes som ceremonimester?

I det følgende vil vi fokusere på selve Anzick-forløbet for nærmere at forstå, hvorfor dette forløb medførte det nybrud i relationen mellem hvide forskere og oprindelige amerikanere, der som tidligere nævnt, og som vi skal uddybe senere, førte til afslutning af sagerne om The Ancient One og Spirit Cave.

Brud og krise

I 1968 åbnede et hold arbejdsmænd ved en tilfældighed en forhistorisk grav, da de hentede grus til et fundament på familien Anzicks jord. Ud af jorden dukkede resterne af et lille barneskelet, der lå begravet sammen med over 100 arkæologiske redskaber af sten og dyreknogler. Denne begivenhed kan i sig selv ses som et slags *forbrud* eller en forudsætning for det væsentlige brud, der efterfølgende indtræder, da den videnskabelige undersøgelse af skelettet foretages uden tilladelse fra de lokale stammer.

Skelettet og en del af stenredskaberne blev overladt til det historiske museum i Helena, Montana, men i 1990 hentede Anzick-familien skelettet hjem fra museet, idet de var bekymrede for at miste det, i forbindelse med at NAGPRA-loven skulle indføres kort efter. Sarah Anzick, der var 2 år gammel, da skelettet blev fundet, havde som voksen, uddannet molekylærbiolog forsøgt at gå i dialog med enkelte stammemedlemmer om deres holdning til at få skelettet undersøgt videnskabeligt, men hun fornemmede hurtigt, at spørgsmålet gav anledning til splid og uenighed, fordi stammerne så forskelligt på sagen. Derfor lagde hun planerne på hylden i en årrække (Pratt 2014). Men i 2013 valgte hun at kontakte Eske Willerslev i Danmark, da han ledede et laboratorium, der havde udviklet nye metoder til at udvinde forhistorisk dna fra menneskerester.

Selv om Anzick-skelettet var fundet på privat ejendom i 1968 og dermed ikke formelt var omfattet af NAGPRA, er NAGPRAs moralkodeks alligevel retningsgivende, og blandt andet derfor ønskede Eske Willerslev at involvere de lokale stammers syn på at gennemføre et genetisk studie. Han forsøgte derfor ad flere veje at opnå dialog med statens oprindelige amerikanere gennem Montana Burial Board, som er det officielle organ, der håndterer repatriering. Den daværende bestyrelse fastholdt, at det var unødvendigt at bede om tilladelse til undersøgelsen under henvisning til, at Anzick-skelettet var fundet på privat ejendom. Derfor gennemførte Sarah Anzick og Eske Willerslev dna-prøven af Anzick-skelettet uden samtykke fra de oprindelige amerikanere, og det kan ses som den fase, Turner kalder „bruddet“. Derved lignede sagen i udgangspunktet mange af de konflikter, som oprindelige amerikanere tidligere har oplevet, fordi deres slægtnings knogler eller biologiske materiale er blevet gjort til genstand for forskning uden forudgående samtykke (Colwell 2017; Redman 2016; TallBear 2013). Da den genetiske undersøgelse viste, at skelettet stammede fra en forfaderpopulation af central og politisk betydning, voksede dilemmaet omkring bruddet betydeligt. Som Eske Willerslev udtrykte det: „Shit. Det betyder jo også, at indianerne må føle meget stærkere omkring det her skelet, end jeg overhovedet havde kunnet forestille mig, da vi startede, og jeg har siddet dér og skåret og destrueret et barn, som er deres direkte forfader!“ (Mørk 2015:34:50, filmen *Anzick-barnets arv*). På den baggrund gik Eske Willerslev i dialog med både Sarah Anzick, andre forskere fra USA og personer fra crowreservatet, ligesom han foretog en rejse tilbage til Montana. En person fra crow fortæller her om Eske Willerslevs ankomst, og hvordan stammens medlemmer hurtigt handlede med henblik på at involvere flere i processen: „Da Eske var kommet, sendte jeg straks bud [efter den såkaldte medicine man]. Så det startede processen med at inddrage de forskellige personer og med at få kontakt til de andre stammer“ (mand fra crowstammen). Dette igangsatte det videre forløb for genbegravelsen, som blev diskuteret på in-

terne møder i Montana Burial Preservation Board, der rummer repræsentanter fra statens egne stammeforbund.

Turner definerer krisen som en situation, hvor der vælges side, enten for eller imod den pågældende „rule breaker“. Det, der stod på spil for Eske Willerslev, var risikoen for at miste muligheden for at publicere et af de mest opsigtsvækkende resultater i sin karriere. Hvis han publicerede uden samtykke, risikerede han et troværdighedstab, særligt blandt oprindelige amerikanere og til en vis grad også i den internationale forskningsverden. Eske Willerslev undgik konflikt ved at gå i dialog med stammerne, før han lod resultatet publicere, og „krisen“ forblev dermed intern i forskerteamet og udgør derfor ikke en egentlig krise i Turners forstand. Selv om Eske Willerslev forsøgte at få dialog med stammerne, inden analysen blev gennemført, er fremgangsmåden efterfølgende blevet kritiseret for at realisere de forskningsmæssige interesser før de moralske (Bardill 2018).

Genoprettende handlinger

Turner beskriver genoprettende handlinger som en række forskellige måder at agere på, som for eksempel både kan være uformel mægling og juridiske processer samt opførelsen af et „offentligt ritual“ (Turner 1987:34). Anzick-forløbet var specielt, ved at juridiske processer helt blev undgået, men forløbet involverede forsøg på genoprettende handlinger i form af dialoger i reservaterne, og det kulminerede med et offentligt ritual i form af selve genbegravelsesceremonien. Eske Willerslevs forudgående rejse fra reservat til reservat for at formidle forskningsresultatet og søge konsensus om publicering af det videnskabelige arbejde betragtes som en central genoprettende handling af flertallet af de oprindelige amerikanere:¹¹

Eske [Willerslev] støttede ikke blot at returnere drengen til jorden, men også alle [knogle]prøverne. Der er ikke noget tilbage af Anzick-barnet på jorden. Alt er i jorden, og det er som et mirakel. Og jeg tror, at alle følte sig godt tilpas, da genbegravelsen fandt sted. Alle var enige om det, at der ikke blev holdt prøver tilbage fra begravelsen, at de ikke vil grave barnet op igen om 50 år efter flere prøver (mand fra crowstammen).

Eske Willerslev var på rejsen i reservaterne ledsaget af en mellemmand med tilhørsforhold i et lokalt stammeforbund, og det har utvivlsomt medvirket til, at processen lykkedes, idet Eske Willerslev med en oprindelig amerikaner ved sin side formentlig har fremstået mindre „fremmed“. På denne rejse rundt på reservaterne, hvor Eske Willerslev formidlede, at Anzick-skelettet havde genetisk slægtskab med nulevende oprindelige amerikanere, mødte han ikke protester mod en offentliggørelse/publicering af resultatet, antageligt blandt andet fordi resultatet ikke var i modstrid med stammernes mundtlige overleveringer om deres forfædres

oprindelsesfortællinger. Der blev ytret et klart ønske om en genbegravelse af skelettet (Rasmussen et al. 2014). Eske Willerslev og mellemmanden fra naboreservatet drøftede ønsket om en genbegravelse med Sarah Anzick, som indvilgede i, at det kunne gennemføres på det oprindelige fundsted (Pratt 2014).

Anzick-skelettets genbegravelsessted er markeret med enstensætning og en pind med en fjer i.

Den oprindelige grav lå nær bredden af Shields River, men for at beskytte de gamle knogler mod vand og erosion blev de lagt i en forhøjning i landskabet.

En respondent fortæller, at de forskellige stammerepræsentanter bidrog til begravelsesceremonien på hver deres måde med sang, trommespil eller bøn, hvilket hun udtrykte tilfredshed med: „Det var godt for os åndeligt, noget, som alle indfødte amerikanske kulturer er sammen om [...] Virkelig betydningsfuldt. Der var 10 forskellige stammer repræsenteret der, og alle havde deres egen lille del i det“ (kvinde fra blackfeetstammen).

Situationen omkring genbegravelsen blev håndteret på en måde, som har lighed med principperne inden for genoprettende ret.¹² I den genoprettende proces forsøger man så vidt muligt at involvere alle parthavere i en konkret krænkelse. De berørte identificerer i fællesskab skader, behov og forpligtelser med det formål at forstå og anerkende ansvar for krænkelsen og lægge en plan for genoprettelse. Den lokale dialog og respekt er nøgleord for processen (Zehr 2005, 2002). Endvidere fordres det inden for genoprettende ret, at den krænkede ikke behandles som en passiv biperson, henvist til at være tilskuer til juristernes bevisførelse, procedure og domsafsigelse, men indtager en aktiv hovedrolle i håndteringen af egen sag (Christie 1977). Ifølge denne tankegang er mulighederne for at opnå forsoning gennem officielle taler fra højtstående repræsentanter for nationen, der udformes som envejskommunikation, meget begrænsede.

En genoprettende proces kan sjældent lykkes, hvis ikke mange forskellige parter er villige til at indgå forskellige former for kompromisser. Sarah Anzick, der opbevarede skelettet i henholdsvis sit eget hjem og på et museum, kunne have valgt at sælge skelettet til en privat samler for et meget højt beløb. Men som hun selv beskriver det, følte hun sig moralsk forpligtet til at genbegrave skelettet (Pratt 2014). Løsninger skabt ved lokale forhandlinger kan således gennem inddragelse af de berørte parter skræddersyes til den konkrete kontekst. Processen var dog langt hen ad vejen styret af hvide forskere og Anzick-familien, og det forekommer for eksempel påfaldende, at skelettet opkaldes efter Anzick-familien. En person fra crowstammen kritiserede da også, at skelettet blev begravet på Anzick-familiens præmisser. Skelettet blev lagt i jorden af Sarah i en brun træ-kasse fra nutiden¹³ og efter familiens ønske begravet uden alle de genstande, det oprindeligt var begravet med:

Jeg ville ønske, at de havde lagt ham tilbage, som de fandt ham. Jeg tænkte: trækassen! Den kunne jeg ikke lide. Jeg forstår, hvorfor de [Anzick-familien] ønskede det sådan, men det var ikke sådan, han oprindeligt blev placeret. Og [...] alle de pilespidser og knive, der var der, skulle også have været lagt tilbage. Alle de ting, de tog ud, skulle have været lagt tilbage. Det var det, jeg virkelig håbede på (mand fra crowstammen).

Flere forhistoriske skeletter tilbageleveres i kølvandet på Anzick

At Eske Willerslev opnåede en vis etos og velvilje gennem en genoprettende tilgang i Anzick-forløbet, lod til at være afgørende for afslutningen på to andre konflikter, der længe havde eksisteret mellem ikke-oprindelige amerikanske forskere og forskellige stammeforbund vedrørende to forhistoriske skeletter: The Ancient One (også kendt som Kennewick Man) som var fundet i 1996, og Spirit Cave-skelettet fundet i 1940. Konflikten om The Ancient One havde resulteret i flere retssager og foregik mellem et team af hvide amerikanske forskere, der ønskede skelettet opbevaret på et museum til forskning, og på den anden side stammeforbundene yakama, colville, wanampun og nez perce fra The Confederated Tribes of the Colville Reservation, der ønskede skelettet udleveret til genbegravelse, idet de betragtede The Ancient One som deres forfader (Thomas 2001).

En udfordring, som har ramt mange stammeforbund, der ønsker at få tilbageleveret humant materiale til genbegravelse fra museer eller institutioner, har været, at der ifølge NAGPRA skal kunne identificeres et kulturelt eller slægtsmæssigt tilhørsforhold mellem genstanden/de arkæologiske rester og de efterkommere, der ønsker genstanden tilbageleveret. Dna-analyser anses for velegnede til at fastslå et eventuelt genetisk slægtskab til forhistoriske menneskerester. Cirka et år efter genbegravelsen af Anzick-skelettet indvilgede stammerne fra colville-reservatet i, at der blev gennemført et genetisk studie af The Ancient One, betinget af at Eske Willerslev forestod undersøgelsen (Sams 2017). Dna-undersøgelsen viste kort efter, at the Ancient One havde genetisk slægtskab med oprindelige amerikanere, hvorefter skelettet blev udleveret til stammerne og genbegravet. Her er et eksempel på, hvordan en mand fra crow beskriver betydningen af Eske Willerslevs studie:

De fem stammer, som vidste, at de var efterkommere [til The Ancient One] gik i retten, men de tabte deres sag fordi forskerne [ledet af D. Owsley] holdt fast i at opfatte ham som en slags europæer [The Ancient One]. Men nu bekræfter Eske, at han ikke alene er oprindelig amerikaner, han er også direkte forbundet til disse fem stammer. Det bekræfter bare, hvad stammerne allerede vidste. Det bliver så fantastisk! (mand fra crowstammen).

Eske Willerslev inviterede en række forskellige stammemedlemmer til Danmark, hvor de besøgte laboratorierne og fik indblik i, hvordan studiet af skeletprøven fra The Ancient One ville foregå. En af deltagerne fortæller om besøget i København:

Han [Willerslev] kom og bad om tilladelse, og han lyttede til vores bekymringer og besvarede vores spørgsmål. Vi kom til København, Danmark, for at besøge Eskes laboratorium og se maskinerne, de bruger, og møde de mennesker, der

laver forskningen. Vi velsignede laboratoriet med nogle ceremonielle sange og bad om, at de [knoglerne] blev passet på under studiet, og at de ville være meget forsigtige og respektere de mennesker, de studerer. Eskes undersøgelse inkluderede os. Så støttede han genbegravelsen af The Ancient One [...] (mand fra salishstammen).

Resultatet af dna-studiet af The Ancient One lignede resultaterne fra Anzick-studiet. Den overordnede konklusion var, at der var et genetisk sammenfald mellem skelettet og de oprindelige amerikanere.¹⁴ Kurator Allyson Brooks ledsagede derpå udleveringen af skelettet med følgende undskyldning og anerkendelse:

På vegne af guvernør Jay Inslee og staten Washington, er det i dag min ære at overlevere jeres slægtning The Ancient One tilbage til jer, så I kan få jeres familiemedlem tilbage, sådan som I skulle have haft det hele tiden. Jeg har været jeres tilknyttede statsarkæolog i 18 år, og dette er mit stolteste øjeblik, og jeg undskylder til jer alle sammen for det traume, som det har forårsaget i de forgange 20 år [...] Jeg vil gerne gratulere jer for aldrig, aldrig nogensinde at give op med at kæmpe for jeres familiemedlem (Walker 2017).

Skelettet blev lagt tilbage i jorden ved en privat ceremoni i februar 2017 (Walker 2017). Det er næppe tilfældigt, at det netop var Eske Willerslev, stammerne ønskede at samarbejde med, selv om andre laboratorier i USA og Europa efterhånden kan løse samme typer opgaver. Det forhold, at stammemedlemmerne er nødsaget til at indvilge i en genetisk undersøgelse for at få ret til at genbevære deres egen forfader, er et af de paradokser, der hersker mellem videnskaben og traditionel verdensopfattelse (Boaventura de Sousa 2018). En holdning blandt visse oprindelige amerikanere er således, at man ikke behøver videnskaben til at besvare spørgsmål, som man allerede kender svaret på gennem mundtlig overlevering: „Vores stammefællesskaber vil ikke have videnskabsfolk til at komme og fortælle: Det er så og så længe, at du har været her, og her er, hvor du kom fra. For vi vil hellere have den autoritet selv, i vores egne stammefællesskaber“ (mand fra crowstammen).¹⁵

En tilsvarende begivenhed, som fulgte efter Anzick, var genbegravelsen af skelettet fra Spirit Cave. Den fandt sted i 2018, efter at paiute-shoshonestammen allerede i 1997 havde fremsat ønske om udlevering af de 10.600 år gamle menneskerester, som lå opbevaret på Nevada State Museum. Efter at en domstol i mangel af gyldig bevisbyrde havde tilkendegivet, at der ikke kunne ændres på status quo, og knoglerne måtte forblive på museet, gav paiute-shoshonestammen i oktober 2015 tilladelse til, at Eske Willerslev gennemførte en genetisk undersøgelse af knoglerne (Redmond 2018). Resultatet viste, at oprindelige amerikanere i Nord- og Sydamerika har genetiske rødder, der går tilbage til menneskeresterne fra Spirit Cave. Knoglerne kunne derpå leveres tilbage til stammerne,

og i 2018 blev resterne genbegravet ved en ceremoni, hvor Eske Willerslev deltog (Callaway 2016).

Tricksteren - den velkendte ulv

Som det er fremgået, er Eske Willerslev som person blevet tilskrevet en central rolle både i Anzick-sagen og i de sager, der fulgte efter. I et forsøg på at uddybe og forklare dette vil vi i dette afsnit analysere hans rolle ved at trække en parallel til tricksterfiguren, som er velkendt i alle kulturer (Hynes & Doty 1993; Ellis 1993).

Tricksteren beskrives som en *outlaw*, der bryder med de strukturelle normer (Frentz 2008:150). Eske Willerslev bryder normerne på mange måder: ved at gennemføre en videnskabelig undersøgelse uden samtykke, rejse personligt rundt og tale med folk i reservaterne og deltage i genbegravelser af oprindelige amerikaneres hellige forfædre. Tricksteren er risikovillig og opnår derved adgang til noget dyrebart. Eske Willerslev kalder selv sin beslutning om at gå i dialog med stammerne (med risiko for at miste muligheden for at publicere sine resultater) for at „sætte alt på ét bræt“, som han formulerer det i dokumentarfilmen *Anzick-barnets arv* (Mørk 2015). Beslutningen fører til, at han igen og igen som udefrakommende opnår adgang til unikt knoglemateriale, inklusive prestigefuld publicering. Han bliver tilmed rituelt adopteret ind i crowstammen, hvor han som tillidserklæring får navnet ChitdeeXia’see, som kan oversættes til „velkendte ulv“. Ulven er central i nordamerikansk mytologi, ofte sammen med coyoten, som den er nært beslægtet med, og som er en klassisk tricksterfigur (Ellis 1993; McKerrow & Turner 2009:523).

Da Eske Willerslev besøgte reservaterne, holdt han korte forelæsninger, hvor han præsenterede sig selv skiftevis som forsker i hvid kittel, tweedklædt professor og blodindsmurt pelsjæger i Sibirien (hvor han i perioder har levet før sin forskerkarriere). På den måde inkarnerer han tricksterens evne til at skifte mellem en oprindelig og en moderne form, som almindeligvis ikke kan forenes, medmindre man netop er en trickster. Tricksteren har magt over og medierer mellem „liv og død“ i kraft af teknisk snilde: Som en moderne shaman skaber Eske Willerslev med sit laboratorium og dna-maskiner forbindelse mellem „døde“ forhistoriske knogler og nulevende folk, og han færdes ubesværet på tværs af barrierer mellem magtens elite i Europa og en medicinmand på et reservat.

Mens Eske Willerslev rejste rundt til reservaterne, og da en gruppe oprindelige amerikanere kom på besøg i København, præsenterede han sig som en person, der som yngre udlevede drømmen om at leve som pelsjæger med et liv baseret på jagt og fiskeri på naturens præmisser. Gennem beretninger om sit længerevar-

ende ophold i den sibiriske tajga dokumenteret gennem fotos¹⁴ iscenesatte han sig selv som en, der værdsætter et nært forhold til naturen. I kommunikationen med stammerepræsentanter delte han historier om sin bjørnejagt og de ritualer, han praktiserede i den forbindelse. Eske Willerslev fortalte endvidere, at han opfattede en periode med uheld som et resultat af, at han havde undladt at følge en af stammens traditioner. Ifølge denne tradition skal en jæger, der har skudt en bjørn, hænge dens kranie op med udsigt til landskabet. Eske Willerslev fortæller, at da han fik lejlighed at gøre, som traditionen foreskrev, vendte hans uheld, og alting blev godt igen (samme skildring beskrives i Frøkjær 2015:210).

I *Betwixt and Between* beskriver Turner, hvordan tricksteren personificerer liminaliteten i sin overgangstilstand (Turner 1960). Hans magt er forankret i liminalitet, og hans adfærd kan fremstå forvirrende, fordi han befinder sig i det marginale, liminale landskab (Thomassen 2018; Ellis 1993:55-68; Turner 1960). Eske Willerslev opererer netop i liminalitetsfasen, i overgangen, hvor skeletter endnu ikke har fået ro. Tricksteren er på en gang den hånede outsider og kulturhelten, den mytiske transformator og klovn, en skabning med lave formål og tvivlsom opførsel, der skaber præcedens. Som allerede nævnt skaber Anzick-forløbet præcedens, og det sker som hos tricksteren blandt andet gennem „destruktion“ alias bruddet, hvor dna-undersøgelsen bliver gennemført uden samtykke (og et stykke af Anzick-skelettet blev pulveriseret), og således opnår Eske Willerslev succes gennem fejl og tilfældigheder. Tricksterens mytiske og kulturelle bedrifter er sjældent opnået bevidst (Ellis 1993:55-68).

Som repræsentant for forbindelsen mellem fortid og nutid, mellem traditionel viden og ny forskning, som inkarnationen af viden og respekt for naturen virker det oplagt, at det netop var ham, de oprindelige amerikanere efterfølgende pegede på i forbindelse med dna-analyser i The Ancient One- og Spirit Cave-sagerne. Han opfattes som særligt tillidsvækkende, ærlig og identificerbar – som en, der forfølger „sandheden“:

Der er en særlig ting ved Eske [...] og det er, at han er ligeglad med, hvem han træder over tærne. Han vil bare have sandheden frem, og han vil have viden. Det er det, vi som oprindelige amerikanere respekterer – og jeg selv som person. Det må man have respekt for (kvinde fra crowstammen).

Anzick-forløbet som reintegration eller separation?

Den fjerde og sidste fase i Turners sociale drama handler om genoprettelse af det oprindelige brud, som – hvis det ikke lykkes – kan medføre en adskillelse af parterne (Jacknis 1996:181f.). Spørgsmålet er, hvor på spekteret Anzick-sagen lander? Fra et Rowlandsk perspektiv kan man se repatriering og genbegravelsen

som en heling på det konkrete brud (den videnskabelige undersøgelse uden samtykke), og i nogen grad også som en forsoning med fortidens tort og smerte. Stammerepræsentanterne fik det, de ønskede sig: Anzick-skelettet blev lagt tilbage i jorden ved en ceremoni med ritualer som afbrænding af salvie, trommespil og bønner. Brown (2004) beskriver fordelen ved at forhandle om kulturarven på mindre platforme alias lokalplansforhandlinger, som er løftet ud af store statslige systemer og domstole. Fokus flyttes til en gensidig afhængighed mellem de direkte berørte parter alias de oprindelige amerikanere og Eske Willerslev og hans team. Ingen af parterne havde kunnet gennemføre henholdsvis en genbegravelse og forskning/publicering uden hinandens velvilje og accept. I lyset af genoprettende ret og Brown kan man forstå Anzick-forløbet som et eksempel på, at positiv, social forandring ofte finder sted i skyggen af lovgivningen (Brown 2004:49-62). Som det er fremgået af sagerne om The Ancient One og Spirit Cave, bestod forandringen i nye normer for håndtering af konflikter mellem forskere og oprindelige amerikanere vedrørende forhistoriske skeletter. Netop udfordringen af bestående normer og fremkomsten af nye, er en af de muligheder, som Turner beskriver som et potentielt resultat af den fjerde fase, der omhandler reintegration (Turner 1987:92).

Fra et mere overordnet kritisk, strukturelt perspektiv udgør Anzick-forløbet en gentagelse af et ulige, postkoloniale magtforhold: Resterne af det hidtil ældste skelet i USA og af uvurderlig betydning for de oprindelige amerikanere blev ved et tilfælde gravet op på et jordstykke, der oprindeligt blev taget fra dem, og skelettet blev dissekeret uden godkendelse fra stammerne i området. Først bagefter blev de oprindelige amerikanere involveret med henblik på dialog om resultatets offentliggørelse: „Jeg synes, det var forkert at forstyrre [graven og knoglerne]. Men jeg synes, det var en god ting at lægge det tilbage“ (kvinde fra chippewacrestammen). Skelettet blev lagt tilbage uden de artefakter, det oprindeligt var begravet med, af en, der repræsenterer den hvide majoritetskultur (Sarah Anzick), og er navngivet (uofficielt) efter samme.

Antropologen Elizabeth Povinelli pointerer, at når staten anerkender et krav om repatriering af genstande til en marginaliseret gruppe, legitimerer staten også et skævt magtforhold. I repatrieringsakten giver staten noget tilbage, men opnår på snedig vis en legitimitet eller en „syndsforladelse“ til gengæld: „Det er et autenticitetsskuespil, som de indfødte subjekter bliver opfordret til at udføre, når staten udfører sine erstatningstiltag som en modydelse for, at nationen kan opnå en god følelse“ (Povinelli 2002:6ff.). Kompensationen fremtvinger med andre ord et samtykke og får derved en ugerning eller frarøvnning til at fremstå konsensusbaseret, og derved kan repatriering fastholde en ulighed. En lignende kritik kendes også fra genoprettende ret og „transitional justice“, hvor en manifesteret

vrede kan være udtryk for en protest imod den overordnede agenda for et genoprettende møde (Pavlich 2007; Asmussen 2014, 2015;) eller skævvredne strukturelle og socialpolitiske omstændigheder, der fortsat gør sig gældende, men som nedtones ved at håndtere protesten som udtryk for en specifik uretfærdighed (Brudholm 2009, 2011).

Man kan også anføre, at Turners reintegrationsfase slet ikke er mulig at opnå, fordi de koloniale overgreb har formet vores nutid og derved kulturelt fastholder en fortsat kolonialisering. NAGPRA-loven, som skal sikre, at oprindelige amerikaneres kulturarv kan tilbageleveres til oprindelseskulturen, har af samme grund en paradoksalsk side: Ved at stille krav om etablering af evidens for slægtskab eller kulturel tilknytning til en genstand, før repatriering kan finde sted, vil grupper af den oprindelige befolkning utvivlsomt presses til at inddrage metoder i „bevisførelsen“, som ikke er en del af deres kulturarv, herunder dna-analyser, som primært anerkendes i en vestlig videnskabstradition, og som foretages gennem invasive undersøgelser af substansen (som knogler, blod, hår). Som vi har set i eksemplet med fortællingen om helligholdelsen af kroppens substanser fra salish-kootenai, bliver det klart, at NAGPRA som indplaceret med statens øverste autoritet i en bosætterkolonialstat risikerer at tilføje flere smertelige lag til materialitetens emotioner, uanset lovens oprindelige formål.

Jessica Bardill fra Native American Studies er cherokee og kritiserer grundlæggende Anzick-studiet for at være gennemført uden involvering eller samarbejde med stammerne, og at genbegravelsen planlægges, når studiet er overstået (Bardill 2018:842-47). Set fra dette perspektiv styres processen om de oprindelige amerikaneres hellige forfader primært af en kolonisationsgruppe. Tilsvarende har vores analyse af Anzick-forløbet vist, at ændringen af praksis i forbindelse med de tre kontroversielle cases om forhistoriske skeletter i vidt omfang udsprang af Eske Willerslevs undersøgelser og hans kontakt med de lokale stammer. Magtdemonstrationen (eller venskabet – alt efter perspektiv) fuldendes med, at den „velkendte ulv“ („i fåreklæder“) hyldes til en fest efter genbegravelsen på et af reservaterne i Montana. Med genbegravelsen forbliver Eske Willerslev endegyldigt den eneste genetiker, der har undersøgt Anzick, og hans resultater vil ikke kunne modsiges af nye prøver. Ud fra dette kritiske perspektiv sluttede Anzick-forløbet med en reproduktion af kolonisationsmagts udnyttelse og separation.

Det er næppe sidste gang, knoglefund på privat jord i USA aktualiserer det komplekse, sårbare, liminale felt, hvor fund af menneskeknogler pludseligt og uforvarende aktualiserer den koloniale grundfortælling.

Der er sket så meget mishandling af menneskerester; hvad end de er oprindelige amerikanere, eller hvilken kultur eller etnicitet de har. Folk er nødt til at indse, at de [skeletrester] også er mennesker. De må respektere dem, som hvis det var

deres mor eller far, broder eller søster [...] eller deres eget barn (kvinde fra blackfeetstammen).

Tak

Vi vil gerne takke respondenterne i Montana for at tage sig tid og kræfter til at dele deres holdninger og viden med os. Vi ønsker at takke Center for GeoGenetik på Københavns Universitet, professor Eske Willerslev og hans team for at bidrage til arbejdet med denne publikation.

Noter

1. Knoglerne var resterne af en cirka 18 måneder gammel dreng, som tilhørte den forhistoriske cloviskultur af mammutjagende istidsmennesker (Meltzer 2015).
2. I mangel af bedre danske termer vælger vi at bruge fællesbetegnelsen oprindelige amerikanere, hvor det ikke drejer sig om en specifik etnisk gruppe, men hele befolkningsgruppen. Ordet „indianer“ kan fremstå nedsættende, og anvendelsen af ordet som en samlet betegnelse for den oprindelige befolkning på det amerikanske dobbeltkontinent diskuteres løbende. I Mellemamerika opfattes ordet „indio“ generelt stærkt nedsættende, og de fleste etniske grupper foretrækker deres egne sprog til at betegne, hvilken etnisk gruppe de tilhører, for eksempel crow, blackfeet eller lignende. Den kutyme følger vi, og derfor angiver vi informanternes stammertilhørsforhold ved citater. I USA benyttes for eksempel „First Americans“, „American Indians“, „First Nations“ som fællesbetegnelse for den oprindelige befolkningsgruppe. Den mest benyttede betegnelse i USA er „Native American“, men det kan tilføjes, at „Native American“ også er blevet kritiseret for at rumme racemæssige konnotationer, der ignorerer vigtige kulturelle, stammemæssige tilhørsforhold (Colwell 2017:272).
3. De langvarige uenigheder om knoglerne fra The Ancient One (alias The Kennewick Man) og konflikterne om mumie- og skeletrester fra Spirit Cave drejede sig om, at genstandene var blevet fjernet fra deres arkæologiske kontekst og derpå anbragt på museer. Det skete i modstrid med krav fra grupper af oprindelige amerikanere, som ønskede at få skeletterne udleveret og begravet af spirituelle grunde. Spørgsmålet om rettigheden til knoglerne blev først afgjort, da der blev indledt samarbejde om at få lavet dna-profiler på knoglerne. Dna-prøverne kunne påvise en affinitet mellem de nulevende stammemedlemmer og de forhistoriske knogler. Efterfølgende blev skeletresterne derfor udleveret til stammeforbundene.
4. Et eksempel er dog ph.d.-afhandlingen „The Anzick Site. Cultural Balance and the Treatment of Ancient Human Remains“ (White 2014).
5. Interviews er gennemført med samtykke og studiet er registreret hos Datatilsynet. Interviews er oversat af Maja Balle.
6. Sagen handler om havasupaistammen, hvor mange lider af alvorlige symptomer på grund af diabetes. I 1990 blev der iværksat et forskningsprogram, hvor blodprøver blev indsamlet for at finde en bedre behandling. Prøverne blev imidlertid brugt til forskning i potentielt stigmatiserende sygdomme som skizofreni, indavl og migrationshistorie – uden stammens godkendelse eller viden. Flere år senere opdagede et stammemedlem misbruget, og en lang juridisk kamp mod universitetets forskere og ledelse begyndte. Sagen sluttede i 2010, da Arizona University ved et forlig indvilgede i at levere de biologiske prøver tilbage til stammen, betale 700.000 dollars i erstatning og etablere sundhedsprogrammer på reservatet (Mello & Wolf 2010).

7. To måneder efter første besøg genbesøgtes reservaterne i endnu otte dage for at gennemføre flere interviews.
8. Det primære datamateriale i form af de beskrevne interviews er suppleret af baggrundsviden fra en række kilder: Maja Balles observationer på rejserne i reservaterne i forbindelse med interviews samt observationer gennemført af Ida Helene Asmussen 9.-11. december 2015 i forbindelse med, at oprindelige amerikanere fra crowreservatet besøgte Eske Willerslev på Geogenetisk Center på Naturhistorisk Museum, Københavns Universitet. Dertil kommer uformelle telefonsamtaler og e-mailkorrespondance med Sarah Anzick og Eske Willerslev samt enkelte sekvenser fra dokumentarfilmen *Anzick-barnets arv* (Mørk 2015).
9. Genbegravelsen er også dokumenteret i blandt andet *National Geographic Magazine* (Than 2014) og dokumentarfilmen *Anzick-barnets arv* (Mørk 2015) som er vist på dansk tv.
10. Bureau of Indian Affairs (BIA) oprettedes i 1824, og institutionens ansvarsområde er at administrere den jord, som tilhører oprindelige stammesamfund i USA, herunder også indfødte i Alaska, og kontrollere, hvad stammerne foretager sig. BIA administrerer 567 statsanerkendte stammer, fordelt på fire hovedansvarsområder, der omhandler for eksempel stammeledelse, sundhed og børnevelfærd, selvbestemmelsesret, vejanlæg, retssystem, politi og kriminalforsorg. De skal forhandle aftaler om økonomisk administration, naturlige ressourcer, suverænitæt og rettigheder. BIA er blevet kritiseret for ikke at varetage de oprindelige amerikaneres interesser godt nok og for at svigte de opgaver, der var betroet dem i forhold til levestandard, administration af deres kerneområder, selvbestemmelsesmuligheder og tvangsflytninger.
11. På engelsk betyder ordet „repatriering“, at en genstand, som uretmæssigt er taget fra et land, gives tilbage til det pågældende land. Når en genstand gives retur inden for grænserne af en nation, for eksempel fra et museum til en befolkningsgruppe, bruger man ordet „restitution“, som tilnærmelsesvist kan oversættes til „genoprettelse“. I mangel af bedre bruger vi ordet repatriering på dansk.
12. Genbegravelse af forhistoriske knogler betragtes overvejende positivt af vores respondenter. Men andre med ikke-oprindelig amerikansk baggrund ser det som et tab af potentiel viden for den globale forskningsarena og menneskets fælles forhistorie, for eksempel Drummond (2017: 72).
13. I forhold til forsoning mellem ofre og forbrydelser i større sammenhænge, for eksempel ved folkedrab, bruges begrebet „transitional justice“ (Scott 2014:127-71), der principielt dækker den samme tilgang, som beskrives inden for genoprettende ret.
14. Sarah Anzick lagde skelettet tilbage i jorden. Knoglerne ligger i en brun æske af lakeret træ. Et foto kan ses på <https://www.sciencenews.org/article/molecular-biologist-honors-ancient-bones>. Der blev desuden begravet et ikke-omtalt 10.500 år gammelt barneskelet sammen med Anzick-knoglerne (White 2015:78ff.).
15. The Ancient One var dermed ikke tæt beslægtet med ainuer, polynesiere eller kaukasiere, som en række arkæologer fejlagtigt havde ment, og som var brugt som argument for ikke at udlevere skelettet til stammesamfund (Rasmussen et al. 2015).
16. Selv om nogle respondenter har påpeget, at mundtlige overleveringer er deres vigtigste kilde til viden om deres egen fortid, ses også en positiv holdning til, at traditionel viden kan sameksistere med anvendelsen af ny teknologi – som en mulighed for uddannelse, sundhed og viden om egen historie: „Jeg er nysgerrig efter at vide mere om stammernes genetiske udvikling her [...] og forsøge at udforske mere om de sygdomme, som påvirker os“ (mand fra arapahostammen). En person fra blackfeet formulerede også ønske om større uafhængighed for fremtidens generationer på reservaterne. Om dna-forskning i knoglematerialet sagde han: „Det vil være vigtigt at have folk fra stammerne med og give dem mulighed for at deltage i studiet. Måske kan de en dag gøre det selv uden at involvere andre kulturer eller racer?“ En anden person fortæller om de muligheder, han ser i den nye teknologi, og om, hvordan han ønsker, at genetisk videnskab kan blive en måde at give de oprindelige folk viden og kapacitet til at kontrollere

den forskning, der drejer sig om deres egen forhistorie: „Kan du se alle de unge mennesker derinde? [og peger på en skole]. Der er et par hundrede unge derinde, der har potentiale til at gå ind i det [videnskabelige] felt. Kan vi mon forandre nogle vilkår, som vil gøre livet bedre for de kommende generationer?“ Der er således også nogle, der ser en mulighed for en fremtid, hvor dna-forskning kan lede til *empowering* af unge oprindelige amerikanere og bringe bedre sundhed for de kommende generationer.

Litteratur

- Alfred, Taiaiake
2005 Sovereignty. In: J. Barker (ed.): Sovereignty Matters. Locations of Contestation and Possibility. Indigenous Struggles for Self-Determination. Pp. 33-50. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
- Asad, Talal
1979 Anthropology and the Colonial Encounter. In: G. Huizer & B. Mannheim (eds): The Politics of Anthropology. From Colonialism and Sexism Toward a View from Below. Pp. 85-97. Haag: Mouton Publishers.
1991 Afterword. From the History of Colonial Anthropology to the Anthropology of Western Hegemony. In: G.W. Stocking (ed.): Colonial Situations. Essays on the Contextualization of Ethnographic Knowledge. Pp. 314-24. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Asmussen, Ida Helene
2014 Fra retsstat til omsorgsstat. Om syndsforladelse i konfliktråd. København: Djøf Forlag.
2015 Performing Absolution Narratives in Restorative Justice. Restorative Justice 3(1): 28-48.
2017 Old Goffman as a New Research Strategy in Restorative Justice. In: B. Pali & I. Aertsen (eds): Critical Restorative Justice. Oxford: Hart Publishing.
- Bardill, Jessica
2018 Ancestors and Identities. DNA, Genealogy and Stories. In: M.Meloni, J. Cromby, D. Fitzgerald & S. Lloyd (eds): The Palgrave Handbook of Biology and Society. Pp. 831-50. London: Macmillan Publishers.
- Barker, Joanne
2011 Native Acts. Law, Recognition, and Cultural Authenticity. Durham & London: Duke University Press.
- Boaventura de Sousa, Santos
2018 [2014] Erkendelser fra Syd. Retfærdighed mod vidensdrab. København: Solidaritet.
- Brown, Michael F.
2003 Who Owns Native Culture. Cambridge: Harvard University Press.
2004 Heritage as Property. In: C. Humphrey & K. Verdery (eds): Property in Question. Value Transformation in the Global Economy. Pp. 49-68. Oxford & New York: Berg.
- Brudholm, Thomas
2009 On the Advocacy of Forgiveness After Mass Atrocities. In: T. Brudholm & T. Cushman (eds): The Religious in Responses to Mass Atrocity. Interdisciplinary Perspectives. Pp. 124-53. Cambridge University Press.
2011 Vendepunktætænkningens vildveje. En filosofisk kritik. I: L. Sjørup (red.): Vendepunkter. Side 27-46. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

- Buck, Christopher
2006 Never Again. Kevin Gover's Apology for the Bureau of Indian Affairs. *Wicazo Sa Review* 21(1):97-126.
- Callaway, Ewen
2016 North America's Oldest Mummy Returned to U.S. Tribe after Genome Sequencing. DNA proves Native American roots of 10,600-year-old skeleton. *Nature Magazine*. 7. december. *Scientific American*. <https://www.scientificamerican.com/article/north-america-s-oldest-mummy-returned-to-u-s-tribe-after-genome-sequencing/>. Læst 1.5.2020.
- Christie, Nils
1977 Conflict as Property. *British Journal of Criminology* 17(1):1-15
- Colwell, Chip Chanthaphonh
2017 *Plundered Skulls and Stolen Spirits. Inside the Fight to Reclaim Native America's Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Coulthard, Glen Sean
2014 *Red Skin, White Masks. Rejecting the Colonial Politics of Recognition*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Dixon, Peter J.
2017 *The Role of Reparations in the Transition from Violence to Peace*. Oxford Research Encyclopedias of Politics.
- Drummond, Lee
2017 *Kennewick Man and the Culture of Race*. https://www.academia.edu/37425954/Kennewick_Man_and_the_Culture_of_Race.
- Edmonds, Penny
2011 Afterword. On Recognition, Apology and the "Hidden History of the Americas". *Settler Colonial Studies* 1(2):182-84.
- Edwards, Jason E.
2010 Apologizing for the Past for a Better Future. *Collective Apologies in the United States, Australia, and Canada*. *Southern Communication Journal* 75(1):57-75.
- Ellis, Larry
1993 Trickster. Shaman of the Liminal. *Studies in American Indian Literatures, Series 2*, 5(4):55-68.
- Frentz, Thomas S.
2008 *Trickster in Tweed. My Quest for Quality in Faculty Life*. London & New York: Routledge.
- Frøkjær, Kristoffer
2015 *Eske Willerslev. Han gør det døde levende*. København: Gyldendal.
- Gould, Stephen Jay
1981 *The Mismeasure of Man*. London & New York: Norton & Company.
- Hynes, J. William & William G. Doty
1993 *Mythical Trickster Figures. Contours, Context and Criticisms*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.

- Jacknis, Ira
1996   Repatriation as Social Drama. The Kwakiutl Indians of British Columbia, 1922-1980. *American Indian Quarterly*, Special Issue: Repatriation. An Interdisciplinary Dialogue 20(2):274-86.
- Krupat, Arnold
2000   Postcolonialism, Ideology, and Native American Literature. In: A. Singh & P. Schmidt (eds): *Postcolonial Theory and the United States. Race, Ethnicity, and Literature*. Pp. 73-94. University Press of Mississippi.
- Lazare, Aaron
2004   *On Apology*. New York: Oxford University Press.
- Lewis, Diane
1973   Anthropology and Colonialism. *Current Anthropology* 14(5):581-602.
- Mays, Simon
2010 [1996] *The Archaeology of Human Bones*. New York: Routledge.
- McKerrow, Raymie E. & Kathleen J. Turner
2009   The Trickster as a Communicator. Neither Shepherd, Sheep, nor Wolf. *The Review of Communication* 9(4):322-25.
- Mello, Michelle M. & Leslie E. Wolf
2010   The Havasupai Indian Tribe Case. *New England Journal of Medicine* 363:204-07.
- Meltzer, David J.
2015   *The Great Paleolithic War. How Science Forged an Understanding of America's Ice Age Past*. Chicago: University of Chicago Press.
- Moore, MariJo
2006   *Eating Fire, Tasting Blood. Breaking the Great Silence of the American Indian Holocaust*. New York: Thunder's Mouth Press.
- Mørk, Linus
2015   Anzick-barnets arv. DR-tv-dokumentar.
- NAGPRA
1990   Native American Graves and Repatriation Act of 1990. <https://www.nps.gov/nagpra/>.
- Pavlich, George
2007 [2005] *Governing Paradoxes of Restorative Justice*. New York: Routledge-Cavendish.
- Potter, Jonathan
2012   *Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage Publications.
- Povinelli, Elizabeth A.
2002   *The Cunning of Recognition. Indigenous Alterities and the Making of Australian Multiculturalism*. Durham & London: Duke University Press.
- Pratt, Sara E.
2014   Down to Earth With. Molecular biologist Sarah L. Anzick. *EARTH Magazine* <https://www.earthmagazine.org/article/down-earth-molecular-biologist-sarah-l-anzick>. Læst 28.10.2019.

- Rasmussen, Morten, Sarah L. Anzick, Michael R. Waters, Pontus Skoglund, Michael DeGiorgio, Thomas W. Stafford Jr., Simon Rasmussen, Eske Willerslev et al.
2014 The Genome of a Late Pleistocene Human from a Clovis Burial Site in Western Montana. *Nature* 506:225-29.
- Rasmussen, Morten, Martin Sikora, Anders Albrechtsen, Thorfinn Sand Korneliussen, Victor José Moreno-Mayar, David G. Poznik, Christoph P.E. Zollikofer, Marcia S. Ponce de León, Morten Erik Allentoft, Ida Moltke, Hákon Jónsson, Cristina E. Valdiosera Morales, Ripan S. Malhi, Ludovic Orlando, Carlos D. Bustamante, Thomas W. Stafford Jr., David J. Meltzer, Rasmus Nielsen & Eske Willerslev
2015 The Ancestry and Affiliations of Kennewick Man. *Nature* 7561:455-58.
- Reardon, Jenny & Kim TallBear
2012 “Your DNA Is Our History”. *Genomics, Anthropology, and the Construction of Whiteness as Property*. *Current Anthropology* 53:233-45.
- Redman, Samuel J.
2016 *Bone Rooms. From Scientific Racism to Human Prehistory in Museums*. Cambridge: Harvard University Press.
- Redmond, Caroline
2018 Mystery Of 10,600-Year-Old “Spirit Cave Man” Earth’s Oldest Natural Mummy, Finally Solved. <https://allthatsinteresting.com/spirit-cave-mummy>. Læst 6.12.2019.
- Rowlands, Michael
2004 *Cultural Rights and Wrongs. Uses of the Concept of Property*. In: K. Verdery & C. Humphrey (eds): *Property in Question. Value Transformation in the Global Economy*. Pp. 207-26. Oxford & New York: Berg.
- Rubow, Cecilie
2009 Makroetiske horisonter. Etnografiske interesser i Polynesien i to århundreder. I: K. Hastrup (red.): *Mellem mennesker. En grundbog i antropologisk forskningsetik*.
- Sams, Chuck
2017 The Ancient One Finally Laid to Rest. The Confederated Tribes of the Umatilla Indian Reservation. <https://ctuir.org/communications/ancient-one-finally-laid-rest>. Læst 17.02.2019.
- Scott, David
2014 *Omens of Adversity. Tragedy, Time, Memory, Justice*. Durham & London: Duke University Press.
- Stannard, David E.
1992 *American Holocaust. The Conquest of the New World*. New York: Oxford University Press.
- TallBear, Kim
2013 *Native American DNA. Tribal Belonging and the False Promise of Genetic Science*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Than, Ker
2014 Oldest Burial Yields DNA. Evidence of First American Ancient Genome Confirms Link Between Asians and Native Americans. *National Geographic Magazine* 12. februar. <https://www.nationalgeographic.com/news/2014/2/140212-anzik-skeleton-dna-montana-clovis-culture-first-americans/>. Læst 1.5.2020.

- The Senate of The United State
2009 A joint resolution to acknowledge a long history of official depredations and ill-conceived policies by the Federal Government regarding Indian tribes and offer an apology to all Native Peoples on behalf of the United States. <https://www.congress.gov/bill/111th-congress/senate-joint-resolution/14/text>.
- Thomas, David Hurst
2001 Skull Wars. Kennewick Man, Archaeology, and the Battle for Native American Identity. New York: Nevrault Publishing Company.
- Thomassen, Bjørn
2018 Liminality and the Modern. Living Through the In-Between. London & New York: Routledge.
- Torpey, John
2006 Making Whole What Has Been Smashed. On Reparations Politics. Cambridge: Harvard University Press.
- Tsosie, Rebecca
2006 The BIA's Apology to Native Americans. An Essay on Collective Memory and Collective Conscience. Taking Wrong Seriously. In: E. Barkan & A. Karn (eds): Apologies and Reconciliation. Pp. 185-212. Stanford University Press.
- Turnbull, Paul & Michael Pickering
2010 The Long Way Home. The Meaning and Values of Repatriation. Oxford & New York: Berghahn Books.
- Turner, Victor W.
1974 Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society. Cornell University Press.
1987 The Anthropology of Performance. New York: PAJ Publications.
1996 [1957] Schism and Continuity in an African Society a Study of Ndembu Village Life. Manchester University Press.
- van Gennep, Arnold
1960 [1909] The Rites of Passage. A Classical Study of Cultural Celebrations. Chicago University Press.
- Wailoo, Keith, Alondra Nelson & Catherine Lee
2012 Genetics and the Unsettled Past. The Collision of DNA, Race, and History. New Brunswick, New Jersey & London: Rutgers University Press.
- Walker, Richard
2017 Kennewick Man Returns Home. Indian Country Today. <https://indiancountrytoday.com/archive/kennewick-man-returns-home-fAT5OWHdx0OUUnBITDeT5wA>. Læst 21.02.2019.
- White, Samuel S.V.
2015 The Anzick Site. Cultural Balance and the Treatment of Ancient Human Remains. Toward a Collaborative Standard. MA Thesis. University of Montana.
- Zehr, Howard
2002 The Little Book of Restorative Justice. Pennsylvania: Good Books.
2005 Changing Lenses. A New Focus for Crime and Justice. New York: Oxford University Press.